

İMAM ŞAMİL'İN ÇERKESYA NAİBİ MUHAMMED EMİN'İN KUZEYBATI KAFKASYA'DAKİ FAALİYETLERİ (1848-1859)*

Askerbiy Paneş**
Çev. Murat Topçu-Papşu

Özet

İmam Şamil'in Çerkeslere gönderdiği üçüncü naibi Muhammed Emin, 19. yüzyıl ortalarında Çerkeslerin, özellikle Abadzeh, Şapsığ ve Ubıhların sosyal, dini ve politik yaşamında on yıldan fazla (1848-1859) önemli rol oynadı. Başlıca amacı, bölünmüş Çerkes topluluklarını Şamil'in müridizm (gazavat) öğretisi etrafında birleştirmek ve sonra da bu gücü onun güçleriyle birleştirmektir. Nihai amaç da bütün Kuzey Kafkasyalıları Rusya'nın kolonyal yayılmacılığına karşı yönlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Çerkesler, Çerkesya, Kafkas-Rus Savaşı, Kuban, müridizm

Activities of Muhammad Amin, Imam Shamil's Envoy to Circassia, in Western Caucasus (1848-1859)

Abstract

İmam Shamil's third envoy to Circassians, Muhammad Amin, was the most significant deputy of the former the mid 19th Century who played an important role in the social, religious and political life of Circassians

* Bu makale "Magomet-Amin na Severo-Zapadnom Kavkaze (1848 - 1859 gg.)" başlığıyla "Rossiya i Çerkesiya (vtoraya polovina XVIII v. - XIX v.)" adlı kitapta yayınlanmıştır (Sost. Z.Y. Huako, M.A. Candar, A.D. Paneş, A.S. Hunagov, A.M. Şace; Maykop, 1995, s. 115-137). Yazara ve yayınevine Türkçe çevirisini yayınlamamıza izin verdikleri için teşekkür ederiz.

** Askerbiy Dzepşeviç Paneş, prof., tarih bilimleri doktoru, Adıgey Cumhuriyeti T.M. Keraşev Beşeri Araştırmalar Enstitüsü (ARİGİ). E-mail: askerpanesh@mail.ru

(Gönderim / Received: 29.04.2019; Yayın Kabul / Acceted: 30.05.2019)

for more than a decade (1848-1859), mainly among the egalitarian Circassian subgroups, the Abdzakh, Shapsug and Ubykh. His main goals, within Shamil's Muridism (gazavat) concept, were to bring all the divided Circassian subgroups to join forces and to join this united force with that of the Imam. The ultimate goal was to direct all North Caucasians in a concerted attack against Russian colonial expansion.

Keywords: Çerkesler, Çerkesya, Kafkas-Rus Savaşı, Kuban, müridizm

Kafkas-Rus Savaşı döneminde Batı Çerkeslerinin ulusal bağımsızlık hareketinin aktifleşmesinde Şamil'in naipleri önemli rol oynadılar. Askeri-teokratik bir devlet (imamlık) kuran Şamil, Kuzey Kafkasya bağımsızlık hareketinin cephesini genişletmeye çalıştı, naipleri aracılığıyla müridizmi Çerkesya'da yaymaya gayret etti. İlk girişim 1842-1846 yıllarında Hacı Muhammed ve Süleyman Efendi tarafından yapıldı. Naipler tarafından şeriatın yayılmaya çalışılması Çerkeslerin köklü geleneklerinin bozulması anlamına geliyordu; başarısızlıklarının temel nedeni de bu oldu.

Şamil'in ilk naiplerinin Kuzeybatı Kafkasya'daki faaliyetleri, Batı Çerkeslerinin dini tutuculuğa eğilimli olmadıklarını gösterdi. Bu ise Çerkeslerin müridizmin sadece politik yönünü, yani Rus yayılmacılığına karşı güçlerini birleştirmenin gerekliliğini benimsedikleri anlamına geliyordu. Ancak Çerkeslerin siyasi birliği o günkü toplumsal yapılarıyla mümkün değildi. Çerkesleri Müslüman bir devlet içinde birleştirmeyi Muhammed Emin denedi.

Şamil'in naibinin Batı Çerkesleri arasındaki faaliyetlerini ayrıntılı olarak aydınlatma iddiasında bulunmadan, Muhammed Emin'in ulusal bağımsızlık hareketini genişletmeye yönelik reform çabaları hakkında kısa bir deneme yazısı sunmaya çalışacağım.

Şamil'in Çerkesya'daki ilk naipleri Hacı Muhammed ve Süleyman Efendi, Batı Çerkeslerinin toplumsal yapısını şeriat temelinde değiştirmek için daha sonraki girişimlerin zeminini hazırladılar. Kuzey Kafkasya'daki askeri-siyasi durum, Şamil'in müridizmin etki alanını genişletmek ve Kafkaslıların güçlerini birleştirmek için harekete geçmesine uygundu. İmam Şamil'in bu amacının açık bir göstergesi olarak üçüncü naip Muhammed Emin Kuban bölgesine geldi.

Toplumsal yapının yeniden düzenlenmesi gerektiği düşüncesi Çerkeslerin bilincinde Şamil'in naiplerinden önce ortaya çıkmıştı. 1847 yılında Batı Çerkesleri bu sorunu çözmeye çalıştılar ve şu kararlar alındı: Halk meclislerinin kararları bütün topluluklar için bağlayıcı olacak, uymayanlar gerektiğinde güç kullanılarak itaate zorlanacak; sürekli milis gücü kurulacak ve halk meclisinin emrine verilecek. Halk 100'er hanelik topluluklara ayrılacak ve yönetim bunlar tarafından seçilen, halk meclisinin emirlerini yerine getirmekle yükümlü liderlere verilecek; liderlerin iktidarının desteklenmesi için emirlerine belli sayıda *mutazig* verilecek (Felitsın 54). Çerkes toplumu bu şekilde bir geçiş döneminde bulunuyordu. Halk değişikliklerin gerekliliğini anlıyor, fakat siyasi birliğin olmaması bunların gerçekleşmesini engelliyordu.

Kaynakların verdiği bilgilere göre Çerkesler, kendilerine naip gönderilmesi için İmam Şamil'e defalarca başvurular. General Vorontsov'un General Çernişev'e yazdığı 8 Kasım 1847 tarihli mektupta "*Eylül (1847) sonunda Kubanlılar şeriatı yaymak ve hükümetimize karşı askeri faaliyetlerde onları yönetmesi için kendisine yakın Çeçenlerden veya Lezgilerden birini naip olarak göndermesi ricasıyla Şamil'e bir heyet yolladılar*" deniyordu (AKAK X 590). Birkaç girişimden sonra Abadzehler Şamil'e ulaşmayı ve isteklerini iletmeyi başardılar. Şamil temsilcilere, böyle zor bir görevi yerine getirmeye muktedir, güvenilir biri olmadığını gerekçe göstererek ret cevabı verdi. Abadzehlerin kendisinden naip alma konusunda ısrarlı olduklarını görünce, yardımcısı Mirza Amir Han'a Kuban'a gitmesini teklif etti, fakat Amir Han bunu kabul etmedi (AKAK XII 1522). Görüşmeler sırasında orada bulunan Muhammed Emin, büyük sorumluluk gerektiren bu görevi üzerine almaya hazır olduğunu bildirdi (AKAK XII 1523).

Muhammed Emin Dağıstan'da gerçek adıyla, Muhammed Asiyalo olarak tanınıyordu. Doğduğunda vasi babası Muhammed'in adını aldı; bu adla birlikte babası ona kendi annesi Assiya'nın adından Assiyalo lakabını verdi (AKAK XII 1417). Şamil mektuplarında Kuban'daki naibine her zaman "Emin Muhammedimize..." diye yazıyordu (Emin / amin Arapça "güvenilir, emin"). Muhammed Emin 1818'de Dağıstan'da doğdu. Babasını kaybettiğinde 11 yaşındaydı ve o zamandan itibaren

sürekli dolaşarak yaşam sürmeye başladı (Karlhof 78). Çocukluğunda öğretmeni Kadı Deitbek idi, öğrenimini ünlü Avar Abdurrahman'ın yanında tamamladı. 1834'te Muhammed Emin, Şamil'in müridleri arasına girdi ve Batı Çerkeslerine naip olarak atanıncaya kadar sürekli olarak onun yanında kaldı. Ünlü naibi birçok kez yanına kabul eden A.K.Kazembek'in tasvirine göre "*görünüş olarak esmer, sağlam yapılı, endamlı, oldukça uzun boylu bir adamdı. Hoş, çekici bir yüzü vardı. Dudaklarında her zaman nazik bir gülümseme bulunuyordu*" (Kazembek 232).

Muhammed Emin, 1848 yılı sonunda kendisine yakın kişilerden oluşan küçük bir grup eşliğinde Kuzeybatı Kafkasya'ya geldi. Çerkes folkloru, Şamil'in üçüncü naibinin Abadzehlere geldiği zamanki ortam hakkında ilginç bilgiler aktarıyor. "*Muhammed Emin Hacımukohabl köyüne geldi ve onu evine ilk kabul eden Hacımuko İsmel'di. Kim olduğunu ve nereden geldiğini öğrenince Hacımuko onu Ustoko hocaya (efendi) gönderdi. Kısa bir sohbetten sonra hoca, Muhammed Emin'in derin Kuran bilgisinden emin oldu*" (ARİGİ, F.1., P.49, D.23 L.1.). Aynı kaynak Şamil'in naibinin "*geniş bilgiye, büyük akla sahip olduğunu, bütün hocaların ona gelip danıştıklarını*" bildiriyor (ARİGİ, F.1., P.49, D.23 L.2).

1849 Ocak ayı sonunda Muhammed Emin büyük bir halk meclisinde konuşma yaptı ve bütün Kuban halkını tek bir ittifak içinde birleştirme amacını bildirdi.

Şamil'in naibinin faaliyetlerin ilk prensibi Çarlık birlikleriyle çarpışmaktan kaçınmayı öngörüyordu. İç düzeni kurmakla ve Çerkeslerin askeri güçlerini organize etmekle işe başladı.

Muhammed Emin beş ay boyunca bütün Abadzeh topraklarını dolaştı ve şartları öğrenmeye çalıştı. Naip kısa zamanda Çerkeslerin yaşamını, eğilimlerini öğrendi ve "*Müslümanlığın getirdiği yasaklarda ve dinle ilgili konularda onlarla ortak bir nokta*" bulmayı başardı (Şçerbina 543).

Muhammed Emin, Abadzeh köylerinin halkını, her biri yüzer hane olmak üzere topluluklara ayırarak kaydetti. Bu toplulukların yönetimi halk tarafından seçilen yaşlı liderlere verildi. Her birinde, *mahkeme* adı altında merkezi bir yönetimin bulunduğu 4 bölge kuruldu. Bu mahkemeler etrafı hendeklerle ve çitlerle çevrili, iki topla silahlanmış, alelade birer köy gibiydiler. Bunların korunması

İçin, ortası toprakla doldurulmuş iki sıra çitten tabyalar ve kuleler yapılmıştı.

Mahkemenin idare heyeti bir *muftiy* ve üç *kadiyden* oluşuyordu. Muftiy bölgenin başkanıydı, kadiyeler ise onun kurulunu oluşturuyordu; yönetim ve yargı gücü onların elinde toplanmıştı. İlk mahkemeler Belaya (Şhaguşe), Pças, Pşış ve Psekups nehirleri üzerinde kuruldu. Çerkes kaynaklarının tanıklığına göre, bütün Abadzeh topraklarında 12 mahkeme kurulmuştu (ARİGİ, F.1., P.49, D.23 L.5).

Bölge başkanının emrinde *mutazig* denilen atlılardan oluşan muhafız birliği bulunuyordu. Her mahkemede cami, duruşma salonu, dini okul, suçluların ve yeni düzen düşmanlarının hapsedilmesi için bir çukur bulunuyordu. Mahkemenin ve muhafız birliğinin geçimini halk sağlıyordu. Ayrıca halk, izinsiz köyden ayrılma hakkı olmayan ve ilk çağrıda toplanma noktasına gitmek zorunda olan, her haneden birer atlı hazır bulundurmakla yükümlüydü. Çok acil durumlarda her haneden iki veya daha fazla atlı talep ediliyordu, bazen de bütün milislere toplu çağrı yapılıyordu. Bütün mahkemeler gayretle çalışıyordu. İnsanlar çeşitli davalarla mahkemelere geliyorlar, bütün davalar şeriata göre çözümleniyordu. Hakimler hocalardı (*efendi*). Dini mahkemenin *hukum* kararını mutazigler yerine getiriyordu. Hırsızların, iftiracıların, hainlerin davaları görülüyordu.

Şevket Müfti Habjoko'nun düşüncesine göre "*Şamil'in elçisi Muhammed Emin'in ilk adımları çok başarılıydı. Zamanının büyük kısmını, etrafında binlerce dostu ve taraftarıyla ülkede geziler yaparak geçiriyor, halkı Ruslarla direnmeye davet ediyordu. Hainleri ve düşman tarafına geçenleri çok sert şekilde cezalandırıyordu*" (Mufti 213). Cauçeto Brakey (Barakay), Davur Kimçeriy, Prens Bağursoko da bu şekilde kurşuna dizildiler (ARİGİ, F.1., P.49, D.23 L.5).

Muhammed Emin'in Abadzehlerin toplumsal yapısını yeniden düzenlemedeki ilk başarıları, değişime hazır olduğunu ifade eden halkın geniş desteğine dayanıyordu. Şamil'in naibinin reform politikası Şapsığ, Abadzeh ve Natuhayların halk meclisinin 1847'deki çabalarının devamı gibiydi. O zaman bağımsızlık hareketinin güçlerini birleştirme denemesi başarısızlıkla

sonuçlanmıştı. Çerkeslerin 1847'deki siyasi ittifakı, Şamil'in naiplerinin, temeli Müslüman Çerkes devleti kurmak olan siyasetinde devamlılığı işaret ediyordu. Muhammed Emin'in iç düzenlemeleri yaparken başvurduğu tedbirler ilerici karakter taşıyordu, çünkü bunlar devlet yapısına doğru giden adımlardı. Naibin reformları Çerkesya'da, Batı Çerkeslerinin bundan sonraki bütünleşmelerinde önemli bir etken olan İslam'ın konumunu güçlendiriyordu. Muhammed Emin'in başarısını sağlayan bir husus da, reform faaliyetlerinde Çerkeslerin köklü geleneklerini bozmaya çalışmamasıydı; sınıf hukuku konusunda dikkatli davranıyordu.

Muhammed Emin'in faaliyetinden rahatsız olan Batı Kafkasya'daki Rus Askeri Komutanlığı'nın raporlarında şunlar bildiriliyordu: *"Kuban bölgesinin düşman kavimlerini bize karşı birleştirmek için büyük çaba sarf ediyor. Şamil'in ajanının faaliyetlerinde, aldığı kararların uygulanmasında özel bir ihtiyatlılık, sağlam bir irade gücü ve olağanüstü bir sebat göze çarpıyor"* (AKAK X 598). Bjeduğ Prensi Hacımuko notlarında Muhammed Emin'i şu şekilde tasvir ediyor: *"...Sert bir karaktere, fevkalade enerjiye, akla ve organize yeteneğine sahip biri. Yavaş fakat emin adımlarla, hedeflediği dini-politik devlet kurma amacına doğru ilerliyor..."* (Hacimukov 46).

Muhammed Emin'in reformları dini karakter taşıyordu. Fakat bunların amacı Çerkeslerin siyasi birliğini sağlamaktı. Naibin düzenlemelerinin en aktif taraftarları, Muhammed Emin'in Batı Çerkeslerinin birliğinde önemli bir rol yüklediği Çerkes ulemasının temsilcileri oldular. Şamil'in naibi reformları uygulama yöntemi olarak olumlu yanları olan müridizm öğretisini seçti. Ancak önceki tecrübesiyle Muhammed Emin Çerkeslerin dini fanatizme eğilimli olmadıklarını, "cihat" fikrinin halktan destek almayacağını anlamıştı.

Muhammed Emin'in faaliyetlerini ilk olarak başlattığı Abadzeh bölgesi, Çerkesya'da bağımsızlık hareketinin odaklarından biriydi. *Vuorkların* (asilzadelerin) hakimiyeti burada önemli ölçüde sarsılmıştı ve o dönemde politik aktiviteyi, *fokotların* (özgür köylüler-A.P.) büyük kısmı tarafından desteklenen yaşlı liderler gösteriyordu.

1849 baharına kadar Muhammed Emin'in faaliyetleri Abadzeh topraklarıyla sınırla kaldı. Nüfuzunu diğer Çerkes boyları üzerine genişletmesi 1849 Nisan ayından itibaren başladı. Naibin dikkati, iktidarını tanıyan Mahoşlar, Yegeruhaylar ve Çemguylar (Temirgoylar) üzerine çevrildi. General Kovalevski'nin General Zavadovski'ye gönderdiği raporda Çerkeslerin "...Ruslardan kopmak için sadece onun yaklaşmasını bekledikleri" belirtiliyordu (GAKK D.24.L.112).

1849 yılı boyunca Muhammed Emin *mutazigler*den ordusunun çekirdeğini oluşturacak sürekli bir askeri birlik kurma konusunda bazı başarılar elde etti. Askeri birliklerin kurulması, hareketin sosyal zemininin genişlemesi için son derece önemli olan reformlara dayanarak yürütülüyordu. Muhammed Emin Batı Çerkeslerinin siyasi birliğini sağlamanın kolay olmayacağını farkındaydı. Birçok Çerkes topluluğu (Hatukaylar, Çemguylar, Besleneyler, Bjeduğlar) Rus askeri makamlarının güçlü etkisi altında bulunuyordu. Askeri yönetim Muhammed Emin'in nasıl bir tehlike yarattığını görüyordu ve onun Çerkesler üzerindeki nüfuzunu zayıflatmak için kararlı tedbirler alıyordu. Bu nedenle Muhammed Emin, Laba İstihkam Hattı yakınında bulunan Çerkes köylerini Rusların etkisinden kurtarmak için göç ettirdi.

1850 baharında Muhammed Emin Hatukayların ve Çemguyların Çerkesya içlerine göç etmesi için etkili tedbirler aldı. Mayıs ayı başında Besleneyleri ve Kabardeyleri göç ettirmek amacıyla birliğiyle Belaya (Şhaguşe) nehrinin sağ kıyısına geçti. Bu plana engel olmak için Laba Hattı Komutanlığı bölgeye Albay Yagodin komutasında bir birlik gönderdi. Fakat birlik Çerkeslerin saldırısına uğradı ve muharebenin en şiddetli anında Rus birliğinin yardımına, başlarında Maksimoviç ve Kiknadze adlı subaylar bulunan iki Kazak süvari bölüğü yetiştirdi. Kazaklar Muhammed Emin'i geriden vuracaklardı. Bu niyetlerini sezen Çerkesler taktiklerini değiştirdiler ve çembere alınan Kazak süvari bölükleri kısa sürede yok edildi (AKAK X 599). Çerkesler çarpışmada on üç kişi kaybettiler (AKAK X 600). Muhammed Emin'in Çarlık birlikleriyle bu çarpışmasından 1856'daki raporunda bahseden General Kozlovski, "...1850 yılında Muhammed Emin Stavropol Kazak

Alay'nın iki süvari bölüğünü Laba Hattı'nda yok etmişti...", diye yazıyor (AKAK XII 698).

Nisan 1850'de Muhammed Emin nüfuzunu Bjeduğlar üzerine genişletmeye yönelik bazı girişimlerde bulundu (GAKK D.1084, L.1. 7-9). Naibin Bjeduğlarla ilişkisi oldukça karmaşık ve çelişkiliydi. Rus istihkamlarının yakınında yaşayan Bjeduğlar, askeri makamların güçlü etkisi altında bulunuyordu. Bu durum Muhammed Emin'i dikkatli hareket etmeye zorluyordu. Abadzehlerden farklı olarak Bjeduğ soyluları köylüler üzerinde hükümlanlık haklarını hâlâ koruyordu. Bu durumu göz önüne alan naip, prenslerle ve ikinci dereceden soylularla görüşmelere başladı. 25 Nisan 1850'de Gobokay (Gabukay) köyünde Bjeduğ soyluları Muhammed Emin'in temsilcisiyle görüştüler (GAKK D.1084, L.10). Naip, bu aşamada Bjeduğ soylularının sınıf imtiyazlarına dokunmamak gerektiğini anlıyordu; onlara dayanarak durumunu sağlamlaştırmayı düşünüyordu.

Bjeduğ prensleri Canklış Hacemuko, İnjar Kırımçeriyeko ve Hamışeylerden Navruz Şumanoko naibin tarafına geçtiler. Çerçeney soylularından ilk olarak Alacuko Ahecako, Yandar Elbuzdok, Pşımaf Kunçuk ve Mahomçeri Ahecako Muhammed Emin'e sadakat yemini ettiler. Bununla birlikte birçok prens naibin iktidarını tanımayı reddetti ve bağlılarıyla birlikte Kuban'ın sağ kıyısına geçip yerleşti (AKAK X 602). Bjeduğların naibe karşı tutumu mevcut askeri-politik duruma bağlı olarak değişiyordu. Burada temel etken Çarlık makamlarının, Bjeduğların Muhammed Emin'in iktidarını tanımaları halinde askeri güç kullanmaları tehdidiydi. Gerçekten de Çarlık generalleri, sadece prensleri Muhammed Emin'e destek verdiği için Bjeduğlara birçok kez yıkıcı saldırılar düzenlediler. 2 Ağustos 1859'da Şenciy köyü tamamen yakıldı, halkının yarısı da katledildi (GAKK D.1646, L. 2 ob.).

Çerkesleri "barışçı" ve "barışçı olmayan" diye ayırma politikası Çarlık işgalcilerine topluluklar arasındaki düşmanlığı daha çok kışkırtma imkanı veriyordu. Prens Hacımuko'nun bu konudaki düşünceleri çok ilginçtir; şöyle yazıyor: *"Rusya'yla ilişki açısından, silah zoru bazı kavimleri bağlılık yemini etmek zorunda bıraktığından, onlar buna sadece geçici bir barış olarak bakıyorlardı. İşte bu yüzden bütün Kafkas-Rus Savaşı dönemi son*

derece ilginç olaylarla doludur. Bir prens bağılılarıyla birlikte bağıllık yemini etmiş, baskınlara son vermiş ve hatta Rus sınırlarını korurken, bir zaman sonra onu yine elinde silahla Ruslara karşı savaşıırken buluyorlardı" (Hacimukov 20).

Bjeduğlar tarafından Muhammed Emin'e verilen yemin de geçiciydi. Bu, değişen şartlara bağılıydı. 1852 Mayıs sonlarında naip dikkatini Şapsığlara yöneltti; topraklarına nüfuz etmek için yaptığı ilk girişimler başarısızlıkla sonuçlandı. Şapsığlar onun iktidarına itaat etmeyi reddediyordu. Az sayıdaki Şapsığ uleması bunun için gayret gösteriyordu ve naibin desteklenmesini savunuyordu. Soyluların hakimiyeti burada önemli ölçüde zayıflamıştı ve Muhammed Emin onlar üzerine hesap yapamıyordu.

1850 Haziran-Temmuz aylarında naip, askeri güç kullanarak Afips ve Şebj nehirleri üzerinde yaşayan Şapsığlara iktidarını kabul ettirdi. Daha sonra, Kafkas dağlarının batı kısmında, zor ulaşılır dağlık kesimde yaşayan Şapsığlar da Muhammed Emin'in iktidarını tanıdılar.

Şapsığların naibe gösterdikleri bu direnişin bazı nedenleri vardı. Birincisi, İslam dininin burada henüz sağlam bir tabanı yoktu; dolayısıyla Şapsığların toplumsal yapısı şeriata çok uygun değildi. İkincisi, naibin üzerlerinde hakimiyet kurması Şapsığların "demokratik" ruhuna ters düşüyordu.

Dağlı Şapsığlarda pagan inançların kalıntıları hâlâ korunuyordu ve halk Müslümanlığın kabulüne karşı çıkıyordu. 1850'de Karadeniz Kıyı Hattı'nda meydana gelen olayların özelliklerini göstermesi bakımından Yardımcı Amiral Serebryakov'un şu notları önemlidir: *"Dağlıların, onlara İslam'ı kabul ettirme gayretlerine karşı ilk zamanlarda gösterdikleri direnişine rağmen, bu inanç yavaş yavaş yayıldı"* (AKAK X, 234). Aynı notlarda Serebryakov şuna işaret ediyor: *"Muhammed Emin Karadeniz Kıyı Hattı sınırları içinde bulunduğu dönemde bütün haçları söktü. Gerçi halk sonradan onları birçok yerde yeniden dikti, camileri tahrip etti... Fakat Muhammed Emin'in öğretisi halkta derin izler bıraktı. Müslümanlık ruhu bu kavme (Şapsığlara-A.P.) öylesine kuvvetle nüfuz etti ki, bütün inançların üzerinde kesin bir üstünlük kazandı"* (AKAK X, 235).

Reform faaliyetlerinin sosyal dayanağı özgür köylülerdi (*fokotl*). Muhammed Emin'in reformlarını destekleyen liderler iki amaç güdüyorlardı. Birincisi, onun yardımıyla antifeodal mücadelede elde ettikleri sosyal konumu sağlamlaştırmayı düşünüyorlardı. İkincisi, yeni ve kalabalık *fokotl* sınıfına, onu kendi bayrağı altında birleştirecek İslam ideolojisi gerekiyordu. Muhammed Emin Şapsıglarda 1852 sonbaharına kadar kaldı. General Budberg'in Kafkasya Genel Valisi M.S.Vorontsov'a gönderdiği raporda "*Şapsıgların Muhammed Emin'den ısrarla onlarla kalmasını ve iç düzeni sağlamasını istediklerini*" bildiriyor (AKAK X, 682). 11 Ağustos 1850'de naip tarafından Anthır nehri üzerinde bir mahkeme kurulmasına başlandı. Daha sonra Hudako nehri üzerinde de istihkamlar inşa edildi.

Karadeniz Kıyı Hattı Komutanlığı Muhammed Emin'in Şapsıglar arasındaki faaliyetlerinden endişeliydi. Naibin nüfuzunu sahildeki Çerkesler üzerine de yaymasını önlemek için, Ekim 1850'de Hudako vadisine, başında Serebryakov'un bulunduğu bir tenkil müfrezesi gönderildi. Çarlık müfrezesi vadide ilerlerken birkaç kez küçük Çerkes gruplarının saldırısına uğradı. Muhammed Emin tarafından Hudako nehrinde yaptırılan istihkam tahrip edildi (AKAK X, 685). Bu hareket arzu edilen sonucu vermedi, fakat Şapsıgların naibe karşı tutumu değişti.

Kuzeybatı Kafkasya'daki bağımsızlık hareketine Karadeniz sahilinde yaşayan Ubıhlar da aktif olarak katıldılar. Toprakları Şapsıg topraklarından Şahe nehriyle ayrılıyordu. Şapsıglarda yaşanan değişimler etkisini Ubıhlarda da gösteriyordu. Getireceği yeni düzenle birlikte naibi kabul etmeye hazır olduklarını bildirdiler. Muhammed Emin 1850 ilkbaharında Ubıhlara geldi ve onlardan bağlılık yemini aldı (RGVIA D.884, L.1). Daha sonra idari bir yapı kurulmasıyla uğraştı. Mahkeme inşa edildi. Naip, her yüz haneden bir atlinin toplanmasını bildirdi. Bunlar onun sürekli muhafız birliği olacaktı (AKAK X, 686).

Lazarev kalesi yakınlarındaki Psezuape vadisinde yaşayan az nüfuslu Çerkes topluluklarından Guayeler henüz Müslüman olmamışlardı. Ubıh topraklarında bulunduğu sırada Muhammed Emin hızlı bir şekilde milis kuvvetlerini topladı ve onların

yardımla Guayelere yemin ettirdi; ayrıca vadi halkı Müslümanlığı kabul etti (RGVIA D.882, L.8).

Ubihlar Muhammed Emin'in iktidarını tanıdıkları halde şeriat hükümlerinin uygulanmasını ve aracı mahkemelerin kaldırılmasını kabul etmediler. Halk davaların kendi geleneklerine göre görülmesini tercih ediyordu. Yine de kaynaklar naibin Ubihlar arasında oldukça sağlam bir konumu olduğunu belirtiyorlar (AKAK X, 693).

1850 ilkbaharında Natuhayların bir kısmı da naibin nüfuzu altında bulunuyordu. Ancak Gelencik'den Tengiski istihkamına kadar olan bölgede yaşayan Natuhaylar Muhammed Emin tarafından teklif edilen düzenlemeleri kabul etmediler. Zor ulaşılır bir bölgede yaşayan Natuhaylar, Kuban ve Laba boyundaki halktan yüksek sıradağlarla ayrılmışlardı. Bu nedenle eski geleneklerine daha sıkı bağlıydılar. Arazinin yapısı ve halkının dağınıklığı yeni fikirlerin yayılmasını engelliyordu.

1851 yılında Şapsığlar arasında Muhammed Emin'e karşı tepkiler arttı, Bjeduğ prenslerinin bir kısmı da naipten ayrıldı. Muhammed Emin'in Batı Çerkesleri üzerindeki nüfuzu bölgesel nitelik taşıyordu ve çoğunlukla askeri-politik ortama bağlıydı. Kafkasya Ordusu Komutanlığı naibin Çerkesleri birleştirme konusundaki başarısına defalarca tanık olmuştu ve onun nüfuzunu kırmak için kararlı tedbirler uyguluyordu. Örneğin bir raporda, naibin düzenlemelerinin Çerkesler tarafından destek gördüğü ve bunun kısa süre içinde genel bir ayaklanmaya dönüşebileceği kaygısı ifade ediliyordu (RGVIA D.884, L.1.). General Yuryev'in düşüncesine göre, Kuban Çerkeslerinin hareketliliği Muhammed Emin'in faaliyetleriyle bağlantılıydı: "*Muhammed Emin çok önemli bir kişilik. Nüfuzunu Kuban ötesinde bize itaat etmeyenler üzerinde her gün daha çok genişletti ve hatta Karadeniz'in doğu sahilindeki kabilelere nüfuz ederek onları bize karşı kıskırttı*" (RGVIA D.209, L.105). Çerkeslerin Muhammed Emin'i desteklemelerinin karşılığı Çarlık birliklerinin topraklarına tenkil seferleri yapması oluyordu ve bunlar genellikle köylerin ve halkının yok edilmesiyle sonuçlanıyordu.

Şapsığ ve Natuhayların naibe karşı tavrı almalarının bir nedeninin Çarlığın politikası olduğu tahmin edilebilir. Muhammed

Emin'e karşı hem askeri hareketler, hem de aleyhinde propaganda Kuban'da bulunduğu süre boyunca hiç kesilmedi. Komutanlık her türlü tedbire başvurarak naibin "demokratik" Çerkes topluluklarında temel dayanağı olan liderler arasındaki ayrılığı artırmaya çalışıyordu (RGVIA D.260., L.1). Muhammed Emin'in nüfuzunu kırmaya yönelik tedbirlerden biri de "*liderlerde ona karşı güvensizlik uyandırmak ve onları Rus tarafına çekmek*" (RGVIA D.261, L.1).

Arşiv kaynaklarının tanıklığına göre naip, Ruslarla gizli ilişki içinde olan liderleri sert şekilde cezalandırıyordu (GAKK D.4, L.22). Ancak naibin bu sertliği Çerkeslerin bir kısmının ondan kopmasına neden oldu. Halk naibin Müslümanlığı yayma yöntemlerinden duyduğu hoşnutsuzluğu da ifade ediyordu. Muhammed Emin'in kölelerin serbest bırakılması ilanı liderleri ve zengin *fokot*leri kaygılandırıyordu. Naibin selefleri bu uygulama yüzünden Çerkesler üzerindeki nüfuzlarını kaybetmişlerdi (RGVIA D.882, L.40). Naip ise başarısızlıklarının tek nedenini "halkın emirlerine tam itaat etmemesi" olarak görüyordu (RGVIA D.884, L.8).

Şapsığların ve Natuhayların Muhammed Emin'e karşı çıkışları kitlesel özellik taşııyordu ve onun Çerkesya'daki konumunu sarsmadı. Ulemanın güçlü desteğine sahip olan naip, Karadeniz sahilindeki Çerkesler üzerinde nüfuzunu korudu. Hudako ve Anthır'da mahkemeler yeniden kuruldu (RGVIA D.882, L.105.). Amiral Serebryakov'un Prens Vorontsov'a gönderdiği 5 Ekim 1851 tarihli raporu, naibin Şapsığlar ve Natuhaylar üzerindeki hakimiyetinin sadece zayıfladığını gösteriyor. Amiral ulemanın halk üzerinde büyük etkisi olduğunu ve bunun naip için son derece önemli olduğuna işaret ediyor (AKAK X, 687).

1852 başında Kafkasya Hattı Sağ Kanat Komutanlığı'nın dikkati, Muhammed Emin'in konumunun özellikle sağlam olduğu Abadzehlere çevrildi. 21 Ocak 1852'de General Yevdokimov Kazaklardan ve askerlerden oluşan büyük bir müfrezeyle Abadzehlerin Tfişeb ve Ançokohabl topluluklarının yaşadığı Koşho vadisine hareket etti. Kazak süvarileri Pkekots nehri boyundaki köylere saldırdılar. Çerkesler direniş gösterdiler, fakat geri çekilmek zorunda kaldılar. Yine de Abadzehler tarafından müfrezenin ilerleyişi durduruldu (AKAK X, 615). Prens

Vorontsov'un Müstakil Kafkasya Kolordusu'na gönderdiği 15 Şubat 1852 tarihli emirde, Çarlık müfrezesinin Abadzehlere taaruzunun nedeninin "*bu toplulukların Muhammed Emin'in politikalarını desteklemesi*" olduğu belirtiliyor (AKAK X, 617). Muhammed Emin uğradığı bazı başarısızlıklara aldırmadan, Batı Çerkeslerini bağımsızlık mücadelesinde birleştirmek için büyük çaba harcıyordu. Naibin faaliyetlerinin temel konularından biri de düzenli ve sürekli askeri birlikler kurmaktı (GAKK D 760, L. 48, 48 ob.). Naibin yönetiminde yapılan askeri hareketler özenle ve ayrıntılarıyla düşünülmüş olarak hazırlanıyordu (GAKK ., L.83, 83 ob.).

Muhammed Emin'in ana ikametgahı Belaya (Şhaguaşe) nehri üzerinde bulunuyordu. Burada barut üretimi yapılıyor ve top kademesi hazırlanıyordu. Barut yapımı için güherçile (potasyum nitrat) Karaçay'dan alınıyor, kükürt ise Psekups maden suyu kaynaklarından elde ediliyordu. Demiri Ermeni tüccarlar getiriyordu.

Mahkemelerin sayısı sabit değildi; Muhammed Emin'in askeri başarılarına bağlı olarak değişiyordu. Muhammed Emin'in özel bir *meclisi* vardı ve bu mecliste Muhammed Emin'e en yakın kişiler bulunuyordu: Abadzeh Hacı Kasey Candar, Bersebey, Abdulla İsmail Efendi, Hacı Zade, Muhammed Efendi, Kumık Hanuko ve İbrahim Han Oğlu. Özel durumlarda naip liderler kongresini topluyordu. Muhammed Emin tarafından kurulan devlet sistemi bütün Batı Çerkeslerinin topraklarını kapsamıyordu; merkezi Abadzeh bölgesiydi.

Çerkes topluluklarındaki sert sosyal çatışmalar naibin değişik sınıflara karşı esnek bir politika izlemesini gerektiriyordu. Bu yüzden "aristokratik" toplulukların prens (*psı*) ve soylularına (*vork*) karşı zaman zaman özgür köylülerin (*fokotl*) yardımına güvenerek sert tavır takındı.

1852 yılında, Rusya ile Batılı büyük devletler İngiltere ve Fransa arasında "Doğu Sorunu" etrafındaki anlaşmazlıkların sonucu olarak uluslararası ortam oldukça gerginleşti. Aynı şekilde Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında da derin anlaşmazlıklar vardı. Diplomatik yollar tükendikten sonra taraflar anlaşmazlık yaratan sorunları savaş yoluyla çözmeye giriştiler.

Savaşan tarafların planlarında Kuzeybatı Kafkasya önemli bir yer tutuyordu. İngiliz-Fransız-Osmanlı ittifakının bu bölgeye özel bir dikkat göstermesinin nedeni, sadece topraklarının büyük stratejik önemi değil, burada Kafkasyalıların Çarlığın işgalci politikasına karşı bağımsızlık mücadelesine devam ediyor olmalarıydı. Bu nedenle müttefiklerin Rusya'ya karşı savaşta Kafkas halklarından yararlanma çabaları anlaşılabilir. Rusya karşısında ittifaka katılanlar bağımsızlık hareketinin liderleri Şamil'e ve Muhammed Emin'e bir derece umut bağlıyorlardı.

Naibin o dönemde Çerkesya'daki konumu oldukça sağlamdı. Navagin kalesinden Gelencik istihkamına kadar sahilde yaşayan Çerkesler onun nüfuzu altında bulunuyordu (RGVIA D.209, L.1.). Nisan 1853'te Muhammed Emin, "*Rayevski kalesinde bulunan Rus birliklerinin varlığına rağmen naibin tarafına geçen...*" (RGVIA D.209, L.2) bütün Natuhayları hakimiyeti altına almayı başardı.

Müstakil Kafkasya Kolordusu komutanının savaş bakanına gönderdiği raporda Muhammed Emin'in artan nüfuzu konusundaki rahatsızlık dile getiriliyordu. "*Naibin taraftarlarına gözdağı vermek...*" (RGVIA D.209, L.38) amacıyla şiddetli bir darbe indirilmesine karar verildi. Bunun için Amiral Serebryakov Adagum ile Abin istihkamları arasındaki ormanda geniş bir yol açılmasını teklif etti. Bu yol daha önce Nebercay ve Adagum'da açılan yolla birleştirilecek ve Novorossiysk ile Abin istihkamu arasında doğrudan irtibatı sağlayacaktı. Bu şekilde, Muhammed Emin'e karşı askeri hareketler yapılması durumunda Karadeniz Kıyı Hattı ve Karadeniz Kazak birliklerinin yardımı da sağlanabilirdi (RGVIA D.209, L.50).

Sağ Kanat Komutanlığı naibin Çerkesya'daki faaliyetlerini sürekli izliyordu. Raporlarında Muhammed Emin'in Çerkesleri "*bir bütün halinde...*" birleştirmeye çalıştığı belirtiliyordu (RGVIA D.209, L.91).

Çarlıkla mücadelede tüm Çerkeslerin birliğini sağlamak için Muhammed Emin, Çerkeslerin "barışçı" ve "barışçı olmayan" diye bölünmüşlüğüyle de mücadele ediyordu. Çerkes topraklarının işgal edilmesini beraberinde getiren Çarlığın yayımlacı politikası, askeri yönetimin "barışçı" sınıfına soktuğu Çerkeslerin (Besleneyleyler, Çemguylar, Kabardeyleyler, Bjeduğlar) haklı öfkelerini çekiyordu.

Çerkesler, onlara "en iyi topraklarının ellerinden alınmasıyla itaat etmek zorunda kalacaklarını" söyleyen naibin haklılığına gittikçe daha çok inanıyorlardı (RGVIA D.209, L.105).

Muhammed Emin tarafından kurulan rejim oldukça sertti. Ancak Çerkesya'daki gayretlerinin sonucu "kavimlerin önceki dağınıklığının ve bağlantısız küçük savaşın" artık olmamasıydı. Amiral Serebryakov'un düşüncesine göre Çerkesler şimdi "ayrı önderlerin zorlamasıyla müstakil gruplar halinde baskın ve ganimet için değil, genel bir plana göre, siyasi olarak bir araya gelmiş bir güç olarak savaşa hazırıldılar." (RGVIA D.209, L.111) Bu ifadeler naibi, Batı Çerkeslerinin bağımsızlık hareketinin lideri olarak açık bir şekilde tanımlıyor.

Başlayan Kırım Savaşı Kuzeybatı Kafkasya'da da ortamı gerginleştirdi. Kafkasyalılar faaliyetlerini artırdılar. Çarlık hükümeti Muhammed Emin'in artan nüfuzundan özellikle rahatsızdı. Ana Deniz Karargahı Komutanı General Menşikov, Çar I. Nikolay'a Şamil'e karşı olağanüstü tedbirler alınması gerektiğini yazıyordu (RGVIA D.209, L.86). Muhammed Emin'e darbe indirmek için Kafkasya'ya 13. Piyade Tümeni'nin sevk edilmesine karar verildi (RGVIA D.209, L.142). Tümenin asıl görevi, Çarın talimatlarına göre Osmanlılara karşı faaliyet gösteren birliklerin cephe gerisi emniyetini sağlamaktı. Aktif askeri faaliyetlerin Kuban, Novorossiysk ve Anapa arasında yaşayan Şapsıglara ve Natuhaylara karşı yapılması düşünülüyordu (RGVIA D.209, L.145). Birliklerin Anapa ve Novorossiysk'e çıkarılması planı hazırlandı. Ana kuvvetler Anapa, Varenikovskaya stanitsası ve Adagum nehri arasında toplanacaktı (RGVIA D.209, L.152).

Haziran 1853'te Muhammed Emin Karaçay üzerine sefere hazırlandı. Naibin ordusu yaklaşık 10 bin kişiydi ve Abadzehlerden, Ubıhlardan, Çemguylardan, Besleneylere ve Bjeduğlardan oluşuyordu. Sadece Mahoşlar ve Yegerukaylar katılmayı reddettiler (TSGA-KBR D.1250, L.5). Seferin amacı Karaçay'a hakim olduktan sonra orada üs kurmak, daha sonra Kabardey'den ve Osetya'dan geçerek Şamil'le birleşmekti. Muhammed Emin silahlanan Karaçayların yolunu kestiklerini ve Ruslardan yardım istediklerini öğrenince istikametini değiştirdi ve ordusunu Voznesenskaya stanitsası ve Beloreçenskaya istihkamı tarafına

götürdü. Fakat Rus birliklerinin taaruzları karşısında geri çekilmek zorunda kaldı. Aynı sırada, 8 bin kişiden oluşan diğer bir müfreze, 26 Temmuz'da Hostagayevskaya istihkamına saldırdı. Çerkeslerin başında İsmail Navruz, Şupako, Aslanbiy Bisom, Huşt Hazeş bulunuyordu (GAKK D.1522, L.12.). Çerkeslerin cesur atakları başarıya ulaşmadı ve istihkamı ele geçiremediler.

1853 sonbaharında sahildeki Çerkeslere karşı aktif askeri faaliyetler başlatıldı. Ekimin ikinci yarısında Natuhayların topraklarına bir hareket planlandı (RGVIA D. 986, L.5) Çarlığın planlarını öğrenen Muhammed Emin Kumık Hanuko'yu yetkili olarak Şapsıglara ve Natuhaylara gönderdi. Hanuko halk meclisinde konuşarak Çarlık birliklerine karşı direniş çağrısı yaptı (RGVIA D. 986, L.7). Aynı sırada Abadzehlere karşı da hareket başlatıldı. Bu hareketin başında General Yevdokimov bulunuyordu. 24 Ekim 1853'de Aşağı Gabukay köyü yakınlarında bir çarpışma oldu. Çarlık birlikleri ölü ve yaralı olarak 60'dan fazla asker kaybettiler (RGVIA D. 986, L.44). Abadzehler, Hahpakohabl köyünün savunmasında sert direniş gösterdiler. Bütün hareket boyunca Yevdokimov'un müfrezesi 87 kişi kaybetti (RGVIA D. 986, L.69).

Rusya'ya karşı başlayan savaşta, Batılı devletlerin Kafkasyalıların yardımına bağladıkları umutları Şamil'in ve Muhammed Emin'in kendi planlarına göre hareket etmeleriyle boşa çıktı. İstanbul'daki İngiltere elçisi Lord Radcliffe 23 Eylül 1854'te General Williams'a şöyle yazıyordu. *"Bana öyle geliyor ki Şamil bir fanatik ve barbar; onunla saygıya değer herhangi bir ilişki kurmamız zor olacak. Çerkesya'daki naibi de öyle."* (Kasumov 138) Osmanlıların ve İngilizlerin Abadzehleri Osmanlı ordusuna hizmete göndermesi talebini Muhammed Emin, *"Abadzehlerin Beloreçensk istihkamına ve Laba Hattı'na karşı savaşmasının daha önemli olduğunu"* söyleyerek reddetti (TSGA-KBR D.154, L.1).

Muhammed Emin'in Kırım Savaşı dönemindeki konumu karmaşıktır. Şamil'in naibinin Babıali'nin yardımına umut bağlaması, Babıali'nin bağımsızlık mücadelesinde Çerkeslere defalarca yardım sözü vermesinden kaynaklanıyordu. Kuzeybatı Kafkasya'da meydana gelen olaylar Muhammed Emin'i Osmanlılar tarafından verilen sözlerin boş olduğuna inandırdı.

Oşhanuko vadisinde toplanan Şapsığ ve Natuhayların halk meclisinde, Rus birliklerine karşı Türklerin teklif ettiği plana göre ortak hareket etme konusu görüşüldü. Bu toplantıya katılmayı reddeden Muhammed Emin meclise, "*Türk sultanı Abadzehlerin savaşa onun adına katılmalarını istiyorsa, onlara dolgun bir maaş ve erzak göndersin*" mesajı yolladı (GAKK D.947, L.9). Şamil'in naibi "Kuban'da Türklerin büyük bir askeri kuvvetini görünceye kadar" onlarla ortak hareket etmeyi reddediyordu (GAKK D.24, L.14). Muhammed Emin'in yanında tercüman olarak, bir süre sonra Osmanlı'nın gizli ajanı olduğu ortaya çıkan İsmail Bey bulunuyordu (GAKK D.947, L.16). Mustafa Paşa'ya yazdığı mektuplardan birinde İsmail Bey, "*naibi Osmanlı tarafına çekmenin mümkün olmadığını...*" bildiriyordu (GAKK D.947, L.17). Muhammed Emin'in Osmanlı'ya eğilimli olmadığı tahmin edilebilir. Naip yönünü sürekli irtibat halinde olduğu Şamil'e çevirmişti. Muhammed Emin Şamil'le birleşmek için Kafkas Hattı'nın merkezini yarıp geçme denemelerinde bulunuyor, fakat her defasında Çarlık birlikleri tarafından engelleniyordu.

Karışık askeri-politik duruma rağmen Şamil Çerkesya'daki naibiyle sürekli irtibat halindeydi. İmam'ın gayretleri, önceki gibi Gürcistan Askeri Yolu'na darbe vurmak için asıl kuvvetlerini Çerkeslerin milis kuvvetleriyle birleştirmeye yönelikti. 22 Şubat 1854 tarihli talimatında Çar I. Nikolay, Şamil'in stratejik önemi olan bu yola saldırılarına dikkat çekiyordu (GAKK D.1832, L.322).

Şubat 1855'de Muhammed Emin'e Şamil'den mektup getiren iki elçi geldi. Naibine gönderdiği mektubunda Şamil, kuvvetlerin birleşeceği yer olarak düşünülen Karaçay'a taarruz için Kuban Çerkeslerinden milis gücü toplamasını istiyordu (TSGA-KBR D.1438, L.6). Bu gerçekler Şamil'in ve Çerkesya'daki naibinin İngiltere'nin, Fransa'nın ve Osmanlı İmparatorluğu'nun planlarından bağımsız hareket ettiğini gösteriyor.

1854 baharında Muhammed Emin askeri kuvvetlerin toplanmasıyla meşgul oldu. Çerkes topluluklarının liderleriyle toplantılar yaptı. Naibin tasarrufunda büyük miktarda barut ve kurşun stoku bulunuyordu.

Muhammed Emin'in Çerkesya'daki faaliyetleri çok yönlüydü. Politikasının özü Çerkeslerin birleşmesiydi. Bu konudaki başarısı

oldukça büyüktü. Şamil'in naibinin birleştirici politikası Kafkasya'daki yüksek askeri komutanlığın dikkatini çekti. Savaş bakanına gönderilen raporda şöyle deniyor: "*Çerkeslerde şimdi olduğu gibi birlik daha önce hiç olmamıştı. Şamil ve Muhammed Emin gibi dışarıdaki olayları takip eden ve belli bir amaç için büyük güçler toplayabilen önderleri yoktu*" (RGVIA D.209, L.168). Naip tarafından kurulan askeri birliklerde sadece Abadzehler değil, Şapsıglar, Natuhaylar ve hatta Ubıhlar da yer alıyordu (RGVIA D.1043, L.1.). Muhammed Emin sık sık halk meclislerini topluyor ve bunlarda önemli konular görüşülüyordu. Bu toplantılara Abadzehlerden, Bjeduğlardan, Besleneylelerden, Kabardeylelerden, Çemguylardan liderler katılıyordu (GAKK D.947, L.8.). Naip Çerkes toplulukları arasındaki anlaşmazlıkları gidermeye çalışıyordu. Bunun için bütün toplulukların *fokot*lerinin bir araya gelmesini sağlamaya gayret ediyordu. Çerkes köylülerinin antifeodal mücadelelerinin doğurduğu sınıf dayanışması, Çarlığın yayılmacılığıyla mücadelede Batı Çerkeslerinin birleşmesine yardımcı oluyordu. Muhammed Emin'in sosyal politikası, nüfusu fazla Çerkes köylülerinin desteğini kazanmaya yönelikti. Bu politikanın etkisiyle birçok prens imtiyazlarından vazgeçtiler ve eşitlik yemini ettiler (GAKK D.947, L.806). 1853'de Bjeduğlar yeniden naibin tarafına geçmek istediklerini bildirdiler. Aynı yılın nisan ayında Muhammed Emin, Çerçeney Prensi Pşımaf Kunçuk'tan yemin aldı. Bu olay Karadeniz Kordon Hattı komutanını çok telaşlandırdı ve diğer köylerin de naibin tarafına geçmesinden korkarak, hattın ilk kısmında bulunan birliklerin takviye edilmesi talimatını verdi (GAKK D.887, L.6). Ancak bu tedbirler diğer Çerçeney köylerinin de naibe katılmasını engelleyemedi (GAKK D.887, L.7). Çerçeneyleri bazı Hamışey köyleri izledi. General Kuharenko tarafından hazırlanan raporda Muhammed Emin'in tarafına geçen 27 Bjeduğ köyü gösteriliyor (GAKK D.887, L.14). Naibin nüfuz mücadelesini karakterize eden bu olay, yeterince açık bir şekilde 1854-1855 yıllarında Kuzeybatı Kafkasya'daki kendine özgü politik ortamı açıklıyor. Daha önce Çarlık hükümetine itaat ettiğini bildiren birçok Çerkes topluluğu bundan vazgeçtiğini ve bağımsızlık mücadelesine devam etmeye hazır olduğunu ifade ediyordu. Karadeniz Kordon Hattı komutanı raporunda "*Rusya'ya*

sadakat yemini eden Kuban Çerkeslerinin güvenilmez olduğunu" (GAKK D.887, L.20) belirtiyor. Birçok "barışçı" Çerkes Rus yerleşimlerinin içlerine yerleşmek istemiyordu. Dağlara çekilmekten ve mücadeleye orada devam etmekten başka çareleri kalmıyordu. Çarlık hükümeti de Çerkeslerin dağlara yerleşmesini teşvik ediyordu, çünkü boşalan topraklarda hemen Rus yerleşimleri kuruluyordu.

1855 yazında Muhammed Emin'in çağrısıyla Batı Çerkesleri Laba Hattı'na karşı saldırılarını artırdılar (GAKK D.1646, L.I.60ob. 61). Asıl amaç Ruslar tarafından 1851'de kurulan Beloreçensk istihkamını ortadan kaldırmaktı. 15 Ekim 1855'de Muhammed Emin bütün Kuban Çerkeslerine genel seferberlik çağrısında bulundu. Maykop vadisinde 10 binden fazla atlı ve yaya Çerkes toplandı. Bütün Abadzeh toplulukları, Kabardeyler, Çemguylar, Mahoşlar savaşçılarını gönderdiler. Muhammed Emin hitabında işgalcilerle mücadeleyi artırma ve onları Beloreçensk istihkamını kaldırmaya zorlama çağrısında bulundu (GAKK D.1646, L.I., 93, 93ob.).

Kasım 1855'de Çerkesler Muhammed Emin'in önderliğinde birkaç saldırı hareketi yaptılar. Naibin askeri taktiğini iyi bilen Amiral Serebryakov şöyle yazıyor: "*Muhammed Emin ilk önce top ve cephaneye için istihkamlarımızdan birini ele geçiriyor, elinde güvenebileceği kadar mühimmat olunca da diğer istihkamlara saldırıyordu...*" (RGVIA D.209, L.111). Saldırıda Muhammed Emin sürekli kuşatma taktiğine başvuruyordu.

1857 yılında Batı Çerkeslerinin bağımsızlık mücadelesi yükselişe geçti. Daha önceki dönemlerden farklı olarak hareket daha düzenli oldu. Harekatlar titizlikle hazırlanıyor, birliklerin başında tecrübeli önderler bulunuyordu. 1857'de bağımsızlık hareketi önemli bir bölgeyi kapsar hale gelmişti Naibin bayrağı altında sadece Abadzehler, Şapsıglar ve Natuhaylar değil, Yegeruhaylar, Çemguylar, Bjuduğlar ve Kabardeyler de çarpışıyordu. Müridizm (gazavat) bütün Çerkesler tarafından benimsenirse de büyük ölçüde yayılmıştı. Çerkesleri buna yabancı boyunduruğuna karşı mücadele fikri cezbediyordu ve bu birleştirici rol oynuyordu. Fakat Çerkesler için bu dini öğreti kafirlere karşı "cihat" bayrağı olmadı.

Şamil'in naibi için müridizm, Batı Çerkeslerini Müslüman bir devlet çerçevesinde birleştirmenin aracıydı.

Nisan 1857'de İstanbul'a giderken Muhammed Emin, Çerkes liderlerine Çarlık işgalcilerine karşı faaliyetlerini artırma talimatı verdi. Aynı yılın mayıs ayında liderler önemli ölçüde askeri kuvvet toplamayı başardılar. Bu kuvvetler şu şekilde konuşlanmıştı: Abadzehler, Yegeruhaylar ve Mahoşlar Maykop vadisinde, Aşağı Abadzehler ve Bjeduğlar Han geçidinde, Orta Abadzehler ise Kurcıps'ta. Her üç müfreze gözetleme karakolları çıkaracak ve birlikte hareket edecekti. 24 Mayıs'ta Çerkesler Rus müfrezesiyle çarpışmaya girdiler. İki taraf da büyük kayıp verdi (GAKK D.24, L.36). Ertesi gün üç Çerkes grubu Kurcıps'ta toplandı ve Muhammed Emin'in yeğeni önder olarak seçtiler. Tenginskaya stanitsasından çıkan Rus koluna saldırmaya karar verdiler. Fakat kola takviye için başka bir kamptan iki taburun hareket ettiğini öğrenince onlara saldırdılar ve taburlara büyük kayıp verdirdiler. Çerkeslerin kaybı 10 ölü ve 45 yaralıydı. Barut ikmali için Abadzeh Muhammed Unaroko ve Kuşmez Ubıhlara gönderildi. 2 Haziran'da döndüler ve barutu Kurcıps'taki *mahkemeye* teslim ettiler. Toplar için mermi ve bombalar da getirildi (GAKK D.24, L.37). Çerkesler Maykop vadisinde yapımına başlanan kale nedeniyle telaşlandılar ve Muhammed Emin'den bir an önce dönmesini istediler. Kabardey Ahmet Abuko özel görevle naibin yanına gönderildi.

1857'den itibaren Abadzehler içinde yavaş yavaş Muhammed Emin'e muhalif bir liderler grubu oluşmaya başladı. Bunlar Şamil'in naibine itaat etmeme çağrısı yapıyor ve barış anlaşması için Ruslarla görüşme yapılmasını savunuyordu (GAKK D.24, L.36). Abadzehler topraklarında istihkam kurulmaması şartıyla uzun zamandır Ruslarla görüşmeye hazır olduklarını bildiriyorlardı, fakat Çarlık hükümeti onların tekliflerine aldırış etmiyordu. Birlikler saldırıyor, topraklarını işgal ederek yeni istihkamlar kuruyorlardı.

Bjeduğlar da zor durumdaydı. 1859 kışında topraklarına Albay Babiç komutasında bir tenkil müfrezesi gönderildi. 48 köyden 46'sı yakılıp yıkıldı (GAKK D.24, L.61). Bu zor tarihi koşullarda halk tercihini yapmak zorundaydı, aksi taktirde bundan sonraki direniş Bjeduğların tamamen yok edilmesine yol açabilirdi. Onlara kabul

etmek zorunda oldukları şartlar sunuldu. Bütün halk büyük köyler halinde yeni gösterilecek yerlere yerleşecekti.

Ağustos 1859'da Çarlık birliklerinin saldırılarıyla Şamil tutsak alındı ve imamlığı sona erdi; Petersburg'a götürüldü. Kuzeydoğu Kafkasyalıların yıllar süren mücadelesi sona ermişti. Çeçenistan ve Dağıstan'ın tamamen ele geçirilmesi Çarlık hükümetine büyük askeri güçleri Kuzeybatı Kafkasya'ya sevk etme imkanını verdi.

Şamil'in esir alınması Muhammed Emin'in konumunu da etkiledi. Yavaş yavaş Rusya'yla mücadelenin anlamını kaybettiğini düşünmeye başladı. General Filipson'la yaptığı görüşmelerden sonra, 20 Kasım 1859'da mücadeleye son verdiğini açıkladı. Muhammed Emin Çar tarafından ömür boyu yıllık 3 bin ruble maaşla taltif edildi.

Bu şekilde, Muhammed Emin'in devlet teşkilatı 1859'a kadar varlığını sürdürdü. Naip sağlam bir devlet sistemi kurmayı başaramadı, bütün Çerkes toprakları sürekli olarak buna dahil olmadı. Çarlık tarafından sürekli körüklenen topluluklar arası çekişmeler ve Çerkes toplumu içindeki sosyal mücadele Batı Çerkeslerinin siyasi birliğine engel oldu.

Muhammed Emin'in kurmaya çalıştığı Müslüman devleti askeri-teokratik bir devlettir. Çerkesya'da İslam'ın konumu devlet siteminde birleştirici öge rolü oynayacak kadar güçlü değildi. Buna ilaveten Çerkeslerin özgürlük ve bağımsızlık ruhu teokratik devletin katı yapısıyla çelişiyordu.

Naibin başarısızlığının nedenlerini tahlil eden Şevket Mufti'nin düşüncesine katılmamak mümkün değil: "*Muhammed Emin, en yüksek ideali kişisel özgürlük ve hiçbir şekilde ket vurulmamış, özgür bir yaşam olan Çerkes halkının güçlü direnişine çarptı*" (Mufti 213).

Muhammed Emin'in konumunun sağlanmasına, Çarlığın onun Çerkesler üzerindeki nüfuzunu zayıflatmaya yönelik politikası da engel oldu. Çerkesler arasında özel görevlendirmeye Kafkasya Dağlı Atlı Taburu Komutanı Yarbay Sultan Adil Girey faaliyet gösteriyordu (RGVIA D.260, L.2). Çerkesleri naibe karşı kışkırtıyor, onun emirlerine itaat etmemeye teşvik ediyordu. Adil Girey'in Muhammed Emin'in nüfuzunu zayıflatmaya yönelik faaliyetlerinden, Don Kazak Ordusu Atamanı Hamutov'un savaş

bakanına gönderdiği 15 Eylül 1855 tarihli rapor da tanıklık ediyor. General üst komutanlığa Adil Girey'in görevinin hakkıyla üstesinden geldiğini rapor ediyordu (RGVIA D.260, L.2). Çerkeslerin bağımsızlık mücadelesinde önemli rol oynayan başka bir kişi, Seferbey Zan ise Muhammed Emin'in rakibi konumundaydı.

Şamil'in naibinin ve Çerkes prensinin hedefi aynıydı; bağımsız Çerkesya. Fakat farklı yollardan gidiyorlardı. Muhammed Emin ile Seferbey arasındaki ayrılık Çerkeslerin siyasi birliğinin biçimi konusundaydı.

Çerkeslerin iki lideri arasındaki mücadelenin temelinde sadece politik değil, başka nedenler de vardı. Seferbey için Muhammed Emin, Çerkeslere yabancı ideoloji aşıl原因 bir yabancıydı. Gerçekten de halkla manevi bütünlüğü olmayan naip Çerkeslerin ulusal çıkarlarının tam olarak temsilcisi olamadı.

Kaynakça

- AKAK. (Aktı Kavkazskoy Arheografiçeskoy Komissii), T.X, 1885.
— . (Aktı Kavkazskoy Arheografiçeskoy Komissii), T. XII, 1904.
ARİGİ Arşivi. F.1., P.49, D.23.
Felitsin, Y.D. «Knyaz Sefer-bey Zan. Politiceskiy deyatel i pobornik nezavisimosti çerkeskogo naroda.» *Kubanski Sbornik*, 1905.
GAKK. (Gosudarstvenniy arhiv Krasnodarskogo Kraya). F.254, Op.1.
— . (Gosudarstvenniy arhiv Krasnodarskogo Kraya). F.260, Op.1.
— . (Gosudarstvenniy arhiv Krasnodarskogo Kraya). F.261. Op.1.
— . (Gosudarstvenniy arhiv Krasnodarskogo Kraya). F.670, Op.1.
Hacimukov, V.N. «Narodı Zapadnogo Kavkaza.» *Kavkazskiy Sbornik*, 1911.
Karlhof, N. «Magomet Amin.» *Kavkazski kalendar na 1861 g.*, 1860.
Kasumov, A.A. *Severo-Zapadniy Kavkaz v russko-turetskih voynah i mejdunarodniye otnoşeniya XIX. veka*. Rostov-na-Donu, 1989.
Kazembek, A.K. «Mohammed Amin.» *Russkoye Slovo*, 1860.
Mufti, Shaukat. *Heroes and Emperors in Circassian History*. Beirut: Librairie du Liban, 1972.
RGVIA. (Rossiyski Gosudarstvenniy Voyenno-İstoriçeski Arhiv). F.38, Op.7.
— . F.13454, Op.6.

Şçerbina, F.A. *İstoriya Kubanskogo Kazaçego Voyska*. T.12.
Yekaterinodar, 1913.
TSGA-KBR. (Tsentralniy Gosudarstvenniy Arhiv Kabardino-Balkarskoy
Respubliki). F.16, Op.1.

